

ΟΙ ΡΟΛΟΙ ΤΩΝ ΦΥΛΩΝ ΣΤΗ ΣΥΓΧΡΟΝΗ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΚΟΙΝΩΝΙΑ: ΚΑΤΑΜΕΡΙΣΜΟΣ Ή ΣΥΝΕΡΓΕΙΑ;

Λ. Μαράτου-Αλιπράντη, διδάκτωρ, ερευνήτρια στο
Εθνικό Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών

Εισαγωγή

Ο διαχωρισμός, ανάλογα με το φύλο, του δημόσιου και του ιδιωτικού χώρου εξακολουθεί να χαρακτηρίζει τον αναπτυγμένο κόσμο και αντανακλά την αντίληψη ότι ο δημόσιος χώρος της «εργασίας» και ο ιδιωτικός της «οικογένειας» αποτελούν δυο διαφορετικούς και ξεχωριστούς χώρους. Η διχοτόμηση αυτή έχει ταυτιστεί επίσης με την αντίληψη ότι ο «δημόσιος χώρος είναι γένους αρσενικού» και ο «ιδιωτικός χώρος γένους θηλυκού»¹.

Ο πρόσφατος όρος «συμφιλίωση εργασίας-οικογένειας» αντανακλά αναμφίβολα την αναγκαιότητα να επιχειρήσουμε να συνενώσουμε έννοιες που παραδοσιακά ήταν χωριστές, να εξισορροπήσουμε τις υποχρεώσεις και τους ρόλους των ανδρών και των γυναικών και να επαναπροσδιορίσουμε τα όρια ανάμεσα στην οικογένεια και την εργασία. Πολλές μελέτες επισημαίνουν, εξάλλου, ότι είναι αδύνατον να διαχωριστεί η επαγγελματική από την οικογενειακή ζωή².

Σίγουρα το ζευγάρι σήμερα είναι πιο ασταθές, τα μονομελή νοικοκυριά αυξάνονται, ενώ οι «οικογένειες σε ανασύνθεση», δηλαδή αυτές που σχηματίζονται από μέλη διαλυμένων οικογενειών, πληθαίνουν. Και όμως, σε αντίθεση με τις εξελίξεις αυτές, ζούμε σε μια εποχή που οι συγγενικές σχέσεις αναβιώνουν, η συζυγική δομή βρίσκεται στο επίκεντρο της κοινωνικής ζωής και το ζευγάρι παραμένει το βασικό μοντέλο αναφοράς³.

Τι συμβαίνει, όμως, στο πλαίσιο της οικογενειακής ζωής; Με ποιο τρόπο μοιράζονται οι ευθύνες και οι υποχρεώσεις ανάμεσα στους συζύγους-συντρόφους; Πώς διαμορφώνονται οι ρόλοι των δυο φύλων στην ιδιωτική σφαίρα; Όπως έχει

1. A. Andrews, L. Bailyn (1993), «Segmentation and Synergy. Two Models of Linking Work and Family», in *Men, Work and Family*, J. Hood (ed), London, Sage Publications.

2. Βλ. L. Hantrais, M.Th. Letablier (1995), *La Relation Famille-Emploi. Une comparaison des modes d'ajustement en Europe*, Paris, Centre d'Etudes d'Emploi.

3. L. Rousset (1989), *La famille incertaine*, Paris, Odile Jacob, L. Rousset (1994), «La famille» in H. Riffault (edit.), *Les valeurs des français*, Paris, PUF.

υποστηριχτεί σε διάφορες μελέτες, παρά τις αλλαγές ως προς τους κοινωνικούς ρόλους, τη μείωση της βαρύτητας των διακρίσεων ανάμεσα στα δύο φύλα και του ανδροκεντρικού συστήματος σχέσεων που έχουν συντελεστεί μεταπολεμικά, η αντίληψη σχετικά με την ισότητα μεταξύ ανδρών και γυναικών στον οικοκυρικό τομέα είναι αρκετά πρόσφατη⁴. Διάφορα εμπόδια που έχουν σχέση με τη συνολική κοινωνική εξέλιξη αναχαιτίζουν την επικράτηση του ισότιμου μοντέλου όσον αφορά τον καταμερισμό των οικιακών υποχρεώσεων.

A. Κοινωνικοί ρόλοι των ανδρών και των γυναικών χτες και σήμερα

Η διαδικασία διαμόρφωσης των κοινωνικών ρόλων των δυο φύλων έχει σχέση με τη συνολική εξέλιξη των κοινωνιών και συνδέεται άμεσα με τη μετάβαση από την αγροτική-οικιακή οικονομία, όπου υπήρχε ανάμειξη οικογένειας-επιχείρησης, στη βιομηχανική-καταναλωτική.

Έτσι, μέχρι το α΄ μισό του αιώνα μας, το μοντέλο οικογένειας με «συμπληρωματικούς ρόλους» υπερτερεί και η πλειονότητα των παντρεμένων γυναικών δεν εργάζεται, εφόσον η άσκηση επαγγελματικής απασχόλησης θεωρείται ασυμβίβαστη με την ανατροφή των παιδιών⁵. Την περίοδο αυτή η κοινωνιολογία της οικογένειας κυριαρχείται από τη δομολειτουργική θεωρία του Parson, ο οποίος θεωρεί την οικογένεια ως ένα υποσύστημα που διατηρεί σχέσεις με την κοινωνία στο σύνολό της. Όσον αφορά τη δομή και οργάνωση της οικογένειας, επικρατεί αυστηρός διαχωρισμός των ρόλων των ανδρών και των γυναικών: ο πατέρας ασκεί το «μηχανιστικό» ρόλο (*role instrumental*) και είναι υπεύθυνος για την επιβίωση των μελών της οικογένειας, ενώ η γυναίκα-σύζυγος και μητέρα ασκεί τους «εκφραστικούς» ρόλους (*roles expressives*) και είναι υπεύθυνη για την ανατροφή των παιδιών, εξασφαλίζοντας έτσι τη συνοχή της οικογενειακής ομάδας⁶.

Η διπολική αυτή μορφή οικογένειας, αν και αποτελεί την περίοδο αυτή το πιο διαδεδομένο μοντέλο στις βιομηχανικά αναπτυγμένες κοινωνίες, σταδιακά αμφισβητείται και εκ των πραγμάτων διαφοροποιείται. Αυτά συμβαίνουν, λοιπόν, μέχρι τις δεκαετίες του '60 και του '70 όπου από τη μια μεριά, οι «δημογραφικοί σεισμογράφοι αρχίζουν να τρελαίνονται»⁷, όπως χαρακτηριστικά επισημαίνει ο Louis

4. Βλ. Fr. de Singly (1994), *Le soi, le couple et la famille*, Paris, Nathan.

5. «Συμπληρωματικούς ρόλους» έχουμε όταν οι δραστηριότητες του συζύγου και της συζύγου είναι μεν διαφορετικές, αλλά έχουν τέτοια λειτουργική σχέση μεταξύ τους, ώστε να αλληλοσυμπληρώνονται. Σχετικά με τις αλλαγές στην οικογένεια και τους ρόλους των συζύγων βλ. Martine Segalen (1981), *Sociologie de la famille*, Paris: Armand Colin και William Goode, «L'industrialisation et les changements familiaux» στο *Industrialisation et société*, Paris, Unesco-Mouton, 1963, σσ. 230-249.

6. Βλ. Talcott Parsons και Robert Bales (1955), *Family socialization and interaction process*, Glencoe, Free Press. Επίσης βλ. Andrée Michel (1978), *Sociologie de la famille et du mariage*, Paris, PUF, σσ. 77-135, και Jean Kellerhals κ.ά. (1984), *Microsociologie de la famille*, Paris, PUF.

7. L. Rousset, «Deux décennies de mutations démographiques (1965-1985) dans les pays industrialisés», *Population*, 42 (3), 1987.

Roussel, και από την άλλη μεριά, η ταχύτατη οικονομική ανάπτυξη στις δυτικές χώρες συντελεί στη διεύρυνση των δυνατοτήτων συμμετοχής των γυναικών στην αγορά εργασίας.

Οι εξελίξεις αυτές οδηγούν στον επαναπροσδιορισμό των γυναικείων και ανδρικών ρόλων μέσα και έξω από το σπίτι, στην οικονομική χειραφέτηση των γυναικών και στην επικράτηση των οικογενειών «διπλής σταδιοδρομίας», με –φαινομενικά βέβαια– «αδιαφοροποίητους συζυγικούς ρόλους». Βλέπουμε, λοιπόν, οι οικιακοί ρόλοι, που έμοιαζαν ισχυρά εδραιωμένοι και που αποτελούσαν αποκλειστικά γυναικεία εργασία με μοναδική πρωταγωνίστρια τη γυναίκα, ξαφνικά να γίνονται πιο ανοιχτοί, πιο διαπραγματεύσιμοι ανάμεσα στους δυο συντρόφους. Έτσι, η συμμετοχή του άνδρα στην οικιακή σφαίρα κάνει δειά την εμφάνισή της⁸.

Εκτός, όμως, από τις εξελίξεις στην αγορά εργασίας και τα οικονομικά μεγέθη, και άλλοι παράγοντες φαίνεται ότι συνέβαλαν στην εμφάνιση νέων πρακτικών όσον αφορά τον καταμερισμό των οικιακών εργασιών ανάμεσα στους δυο συζύγους. Θα αναφερθούμε στη συνέχεια, συνοπτικά, στους πιο σημαντικούς:

1. **Οι τεχνολογικές αλλαγές**, που διευκολύνουν και απλοποιούν την πραγματοποίηση των οικιακών εργασιών, ενώ εξοικονομείται σημαντικός χρόνος για τις γυναίκες, που αφιερώνουν πλέον λιγότερο χρόνο στις δουλειές αυτές⁹. Ταυτόχρονα, με την επαναξιολόγηση και τη μηχανοποίηση της οικιακής εργασίας που επιχειρείται, διευκολύνεται η συμμετοχή των ανδρών στον τομέα αυτό¹⁰.

2. **Οι νέες καταναλωτικές αντιλήψεις**. Η επικράτηση των νέων καταναλωτικών προτύπων, που στοχεύουν στην αύξηση των δαπανών, σε συνδυασμό με την τάση μεγιστοποίησης της ευημερίας του νοικοκυριού, έχουν κι αυτές θετική επίδραση στη γυναικεία απασχόληση. Θεωρούνται, λοιπόν, η κινητήρια δύναμη των μεταβολών και συντελούν στην αύξηση του αριθμού των γυναικών με επαγγελματική εξωοικιακή απασχόληση¹¹.

3. **Οι αυξανόμενες κοινωνικές παροχές από το κράτος**. Η σταδιακή και σταθερή αύξηση του αριθμού των παιδικών σταθμών και των νηπιαγωγείων σ' όλες τις

8. Όπως συνηθίζεται να λέγονται οι οικογένειες που και οι δύο σύζυγοι έχουν εξωοικιακή απασχόληση βλ. R. και R. Rapoport (1973), *Une famille deux carrières*, Paris, Dénél / Gonthier, M.-A. Barrère-Maurisson (1984), «Du travail des femmes au partage du travail», *Sociologie du Travail*, No spécial,

9. Ωστόσο, η θέση αυτή αποτέλεσε αντικείμενο κριτικής και υποστηρίχτηκε, αντίθετα, ότι η οικιακή εργασία είναι εξίσου χρονοβόρα με το παρελθόν. Βλ. σχετικά J. Vanek (1974), «Time spent in housework» στο *Scientific American* (231), Nov. σσ. 116-120.

10. Βλ. K. Boulding (1978), «Reciprocité et échange: l'individu et la famille dans la société» στο *Les femmes dans la société marchande*, Paris, PUF, σσ. 29-35, και J. Ronbinson (1980), «Household technology and household work» στο *Women and household labor*, London, Sage Publications.

11. Βλ. σχετικά με το θέμα αυτό S. Langlois (1992), «L'avenement de la société de consommation: un tournant dans l'histoire de la famille» στο *Les Familles d'aujourd'hui*, D. Lemieux (dir.), Québec, IQRC, Institut québécois sur la culture, σσ. 89-113.

αναπτυγμένες χώρες διευκολύνει πολύ τις παντρεμένες γυναίκες με παιδί/ά στην άσκηση εξωοικιακής επαγγελματικής απασχόλησης.

4. *Οι δημογραφικές εξελίξεις και οι αλλαγές στον κύκλο ζωής των γυναικών.* Όπως γνωρίζουμε, η εργασία των γυναικών ήταν άρρηκτα δεμένη με τον κύκλο ζωής τους και κανονιζόταν από τους ρυθμούς της οικογένειας. Οι σύγχρονες δημογραφικές τάσεις που παρατηρούνται σε όλες τις δυτικές κοινωνίες κατά το β' μισό του 20ού αιώνα (που αφορούν χαμηλή γεννητικότητα και θνησιμότητα), σε συνδυασμό με τη διάδοση του ελέγχου των γεννήσεων, μεταμορφώνουν κυριολεκτικά τον κύκλο ζωής των γυναικών. Έτσι, οι γυναίκες μπορούν να επιλέξουν πόσα παιδιά θα αποκτήσουν, καθώς επίσης και τη χρονική περίοδο που θα τα γεννήσουν. Ακόμη, απελευθερώνονται νωρίς από τις οικογενειακές τους υποχρεώσεις και έχουν τη δυνατότητα να συμμετέχουν ή να επανακάμψουν –εφόσον διέκοψαν– στην αγορά εργασίας¹².

5. *Η επιστροφή του συζύγου στο σπίτι και η κοινή ζωή του ζεύγους στις δραστηριότητες του ελεύθερου χρόνου.* Η αλλαγή αυτή συνδέεται με τους μετασχηματισμούς που πραγματοποιήθηκαν όσον αφορά τους τρόπους ζωής, την ανάπτυξη των δραστηριοτήτων του ελεύθερου χρόνου και την άνοδο του βιοτικού επιπέδου γενικότερα. Έτσι, οι δραστηριότητες αναψυχής και ελεύθερου χρόνου πραγματοποιούνται από κοινού και από τους δύο συζύγους, ενώ η χρονική διάρκεια και η παρουσία των ανδρών στο σπίτι ολοένα αυξάνεται¹³.

6. *Η σταδιακή μεταβολή των αντιλήψεων για τους ρόλους των δύο φύλων.* Η γυναικεία εξωοικιακή επαγγελματική απασχόληση αρχικά αμφισβητήθηκε και θεωρούνταν ως μη συμβατή με τις γονικές υποχρεώσεις από πολλούς. Σταδιακά οι αντιλήψεις αμβλύνονται και αρχίζει να αντιμετωπίζεται αυτή πιο θετικά από το μεγαλύτερο μέρος του πληθυσμού, ενώ δε θεωρείται εμπόδιο στην ανατροφή των παιδιών και εν γένει στις οικογενειακές υποχρεώσεις¹⁴.

Ας σημειωθεί, ωστόσο, ότι η συνεχής αύξηση που παρατηρείται στον αριθμό των γυναικών που εργάζονται ή θέλουν να εργαστούν δεν οφείλεται στο γεγονός ότι οι γυναίκες απελευθερώθηκαν από τις οικιακές εργασίες. Αντίθετα μάλιστα, οι γυναίκες τώρα εργάζονται περισσότερο για να αντεπεξέλθουν στο διπλό τους ρόλο. Το γεγονός, λοιπόν, ότι η γυναίκα εξακολουθεί να πραγματοποιεί το μεγαλύτερο μέρος από τις οικιακές εργασίες, ότι υφίσταται η «διπλή μέρα», αποτελεί ένδειξη της μεγαλύτερης δέσμευσής τους στην οικιακή σφαίρα αλλά και συγχρόνως της μειωμένης επαγγελματικής τους εξάρτησης.

12. Βλ. για όλα αυτά M. Livi-Bacci (1978), «Le changement démographique et le cycle de vie des femmes» στο E. Sullerot (dir.), *Le fait féminin*, Paris, Fayard, σσ. 467-482.

13. Βλ. M. Segalen (1981), *Sociologie de la famille*, Paris, Armand Colin, 1981.

14. Βλ. D. Lemieux (dir.) (1992), *Familles d'aujourd'hui*, Québec, IQRC, Institut québécois sur la culture.

Ακόμη, ο μικρότερος χρόνος που οι εργαζόμενες μητέρες επενδύουν στην οικιακή εργασία σήμερα είναι αποτέλεσμα μιας διπλής εξέλιξης: πρώτον, στη μετατόπιση μέρους των οικογενειακών υποχρεώσεων σε άλλους θεσμούς που διευκολύνουν την εργαζόμενη μητέρα (σχολεία, παιδικοί σταθμοί κ.λπ.) και, δεύτερον, στην παροχή διαφόρων υπηρεσιών και στην πραγματοποίηση οικιακών εργασιών και από άλλες γυναίκες-μέλη του άμεσου οικογενειακού περιβάλλοντος¹⁵.

B. Ο καταμερισμός των οικιακών εργασιών: διερευνητικές προσεγγίσεις

Οι σύγχρονες διερευνητικές προσεγγίσεις αντιλαμβάνονται την οικογένεια ως ένα υποσύστημα που δεν προϋποθέτει προκαθορισμένα μοντέλα και όπου αναπτύσσονται παιχνίδια εξουσίας και ατομικές στρατηγικές, τα οποία επιδρούν καθοριστικά ως προς την μορφή των ανταλλαγών και των πρακτικών ανάμεσα στους άνδρες και τις γυναίκες όσον αφορά την κατανομή και την πραγματοποίηση των καθημερινών οικιακών εργασιών.

Πολυάριθμες έρευνες που διεξήχθησαν γύρω από την προβληματική της έννοιας της διαφοροποίησης των ανδρικών και γυναικείων ρόλων και τη διαντιδραστική προσέγγιση κατέληξαν ότι η ένταση της συμμετοχής του άνδρα και η βαρύτητα της βοήθειας που προσφέρει στις καθημερινές οικιακές πρακτικές –αν και ακόμη υπάρχει μεγάλη απόσταση από την πλήρη αμοιβαιότητα και ισότητα– ποικίλλει και επηρεάζεται από τα κοινωνικά χαρακτηριστικά των συζύγων (ηλικία, φύλο κ.λπ.), τα «εφόδια» που οι άνδρες και οι γυναίκες διαθέτουν (βαθμός εκπαίδευσης, επαγγελματική κατάσταση και χαρακτηριστικά απασχόλησης κ.λπ.) και τα «αντικειμενικά οικογενειακά βάρη» (αριθμός και ηλικία παιδιών)¹⁶.

Αν και η μισθωτή απασχόληση των γυναικών διαφοροποιεί και ενισχύει τη θέση τους στον ιδιωτικό χώρο, ενώ παράλληλα μειώνει την εξάρτησή τους από τους άνδρες, ελάχιστα διαφοροποίησε τις σχέσεις των δυο φύλων στην οικιακή σφαίρα, όπως έχει επισημανθεί σε διάφορες μελέτες. Όπως ήδη είπαμε, η ιδέα της ισότητας σε θέματα που έχουν σχέση με τον οικιακό τομέα είναι πολύ πρόσφατη και υπάρχει μεγάλη απόσταση ακόμη μεταξύ αντιλήψεων και πρακτικών.

Ακόμη, πολλοί κοινωνιολόγοι επιχειρήσαν να ερμηνεύσουν τις διαφοροποιήσεις στους τρόπους ζωής των ζευγαριών σε σχέση με πολιτισμικούς παράγοντες. Όπως φάνηκε, οι αξίες που κάθε άτομο ενστερνίζεται ρυθμίζουν και προσδιορίζουν κι αυτές, σε μεγάλο βαθμό, τους τρόπους ζωής των οικογενειών και την οικιακή καθημερινή οργάνωση¹⁷.

15. Βλ. Fr. de Singly (1993), *Sociologie de la famille contemporaine*, Paris, Nathan .

16. Βλ. ενδεικτικά τις μελέτες Λ. Μαράτου-Αλιπράντη (1995), *Η οικογένεια στην Αθήνα: Οικογενειακά πρότυπα και συζυγικές πρακτικές*, Αθήνα, ΕΚΚΕ· Fr. de Singly (1987), *Fortune et infortune de la femme mariée*, Paris, PUF· J.-Cl. Kaufmann (1992), *La Trame conjugale*, Nathan Paris, 1992· J.-Cl. Kaufmann (1998), *Τα άπλυτα του ζευγαριού*, Αθήνα, Μαραθιάς.

17. Βλ. J. Kellerhals (1983), *Mariages au quotidien*, Lausanne, Favre· J. Curie, G. Caussade et V.

Δ. Καταμερισμός των οικιακών ρόλων και ελληνική πραγματικότητα

Η ελληνική οικογένεια αν και διαμορφώνεται και εξελίσσεται στα πλαίσια που συνεπάγονται οι γενικότεροι μετασχηματισμοί, παρουσιάζει εντούτοις αρκετές ιδιομορφίες που τη διαφοροποιούν, ενώ ένα πλέγμα παραγόντων που έχουν σχέση με την κοινωνική και οικονομική εξέλιξη συνέβαλαν στη διατήρηση μέχρι σήμερα αρκετών παραδοσιακών στοιχείων. Έτσι, η συμπαράσταση, η αλληλεγγύη ανάμεσα στους στενούς συγγενείς στην αντιμετώπιση της καθημερινής ζωής, η έντονη οικογενειακή κοινωνικότητα, η βοήθεια των παιδιών κατά το γάμο εξακολουθούν να χαρακτηρίζουν τη λειτουργία της σύγχρονης αστικής οικογένειας. Οι πρακτικές αυτές εντάσσονται στο πλαίσιο της έντονης οικογενειοκεντρικής αντίληψης που επικρατεί στους κόλπους της ελληνικής κοινωνίας¹⁸.

Πάντως, στα μέσα της δεκαετίας του '80 παρατηρούνται σημαντικές αλλαγές –εκτός από τις νομοθετικές ρυθμίσεις– που οδηγούν σταδιακά σε μια αλλαγή ως προς τις αντιλήψεις για τους κοινωνικούς ρόλους των ανδρών και των γυναικών και την γυναικεία ταυτότητα, που αφορούν κυρίως τα εξής¹⁹:

- 1) αύξηση της γυναικείας επαγγελματικής απασχόλησης
- 2) εντυπωσιακή βελτίωση του επιπέδου εκπαίδευσης των γυναικών
- 3) σταδιακή απαξίωση της αντίληψης περί της ανδρικής ανωτερότητας της γυναικείας κατωτερότητας προς πιο ισότιμη αντιμετώπιση
- 4) πιο ενεργή στάση των γυναικών για τη βελτίωση της κοινωνικής τους θέσης μέσα από την ουσιαστική συμμετοχή τους σε γυναικείες οργανώσεις κ.λπ.
- 5) ευρύτερη αποδοχή της άποψης ότι ο γάμος και η μητρότητα δεν είναι οι μόνοι τρόποι για την ψυχική και κοινωνική ολοκλήρωση της γυναίκας
- 6) υιοθέτηση από τους νέους πιο προοδευτικών αντιλήψεων σχετικά με τη συντροφικότητα, την ανεξαρτησία του ζευγαριού από τις οικογενειακές αναμειξίες και την αμοιβαία έλξη για τη στήριξη της συζυγικής σχέσης.

Όλα αυτά συντελούν καθοριστικά στη σταδιακή αλλαγή της κοινωνικής θέσης των γυναικών στην Ελλάδα. Παράλληλα, οι θεσμικές αλλαγές στο νομικό πλαίσιο, στο οικογενειακό δίκαιο, η θεσμοθέτηση της ισότητας των φύλων στις εργασιακές σχέσεις (αμοιβές κ.λπ.), οι διευκολύνσεις για τους εργαζομένους με οικογενειακές υποχρεώσεις, τα μέτρα για τις αμβλώσεις, το βιασμό κ.λπ. αποτελούν σημαντικά

Hajjar (1986), «Comment saisir les modes de vie des familles?» στο *L'Esprit des lieux*, Paris, CNRS, σσ. 313-349· J. Curie και V. Hajjar (1983), «Régulation idéologique des conduites et modes de vie des familles», *Psychologie et Education*, Vol. VII, avril, σσ. 141-158.

18. Βλ. Α. Μουσοπούρου, Α. (1984), *Η ελληνική οικογένεια*, Αθήνα, Ίδρυμα Γουλανδρή-Χορν· Μουσοπούρου, Α. (1988), *Οικογένεια και παιδί στην Αθήνα*, Αθήνα, Εστία· Δαμιανάκος, Στ. (επιμ.) (1987), *Διαδικασίες κοινωνικών μετασχηματισμών στην αγροτική Ελλάδα*, Αθήνα, Εθνικό Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών.

19. Βλ. J. Lambiri-Dimaki (1983), *Social Stratification in Greece, 1962-1982. Eleven Essays*, Athens, Ant. Sakkoulas.

μέτρα εκσυγχρονισμού που δημιουργούν την εντύπωση ότι η «τυπική ισονομία» μεταξύ ανδρών και γυναικών και η «τυπική «εξίσωση δικαιωμάτων-υποχρεώσεων» διαμορφώνει και πιο ισότιμες συζυγικές σχέσεις στην ιδιωτική σφαίρα και πιο ίσο καταμερισμό των οικιακών υποχρεώσεων²⁰.

Οπωσδήποτε, η διαφορετική συγκρότηση πολιτισμικών προτύπων, η κοινωνικοποίηση στο αστικό περιβάλλον, η αναβάθμιση του μορφωτικού επιπέδου, οι νέες εργασιακές σχέσεις, καθώς και η πρόθεση για μαζικότερη παρουσία των γυναικών στην αγορά εργασίας και στους χώρους λήψης πολιτικών αποφάσεων διαμορφώνουν στη χώρα μας τη νέα κοινωνική πραγματικότητα, ενώ επηρεάζουν τις παραδοσιακές δομές και συντελούν στον επαναπροσδιορισμό των κοινωνικών ρόλων των ανδρών και των γυναικών στο πλαίσιο της οικογενειακής ζωής.

Πώς διαμορφώνεται, όμως, σήμερα το σύστημα των ενδοσυζυγικών σχέσεων; Σε ποιες περιπτώσεις συναντάται περισσότερο συχνά το σύγχρονο μοντέλο οικογένειας; Ο άνισος καταμερισμός των οικιακών ρόλων στο πλαίσιο της σύγχρονης οικογένειας αποτελεί δομικό χαρακτηριστικό που συνδέεται με την ανδροκρατική αντίληψη ή μήπως εντάσσεται σ' ένα ευρύτερο οικογενειακό προγραμματισμό της οικογενειακής ομάδας που η γυναίκα-νοικοκυρά συμμετέχει και αγωνίζεται προς όφελος όλων των μελών της οικογένειας; τέλος, η γεωγραφική εγγύτητα και παρουσία των στενών συγγενών κοντά στο ζευγάρι επηρεάζει αρνητικά ή όχι τα συζυγικά μοντέλα;

Δυστυχώς, στη χώρα μας έχουν διεξαχθεί ελάχιστες μελέτες σχετικά με το θέμα αυτό στον αστικό χώρο, ενώ οι περισσότερες εργασίες σχετικά με τους ανδρικούς και γυναικείους ρόλους στο πλαίσιο της οικογενειακής ζωής είναι ανθρωπολογικής κατεύθυνσης²¹.

Προκειμένου να διαμορφώσουμε μια εικόνα σχετικά με τις συμπεριφορές και τις πρακτικές των συζύγων όσον αφορά τους οικιακούς ρόλους στη σύγχρονη οικογένεια και να απαντήσουμε στα πιο πάνω ερωτήματα, θα παρουσιάσουμε στη συνέχεια κάποια εμπειρικά δεδομένα που προέρχονται από δυο μελέτες του ΕΚΚΕ, οι οποίες έχουν πραγματοποιηθεί στον αστικό χώρο.

20. Kyriazis, N. (1995), «Feminism and the Status of Women in Greece», in Conostas, D. and T. G. Stavrou (eds.), *Greece Prepares for the Twenty-First Century*, Washington, The Woodrow Wilson Center Press, σσ. 267-301.

21. Βλ. Α. Μουσούρου (1990), «Η μελέτη των οικογενειακών φαινομένων και η κοινωνιολογία της οικογένειας στη σύγχρονη Ελλάδα», *Διαβάζω*, αρ. 241.

Ε. Εμπειρική διερεύνηση

1. Έρευνα στην περιοχή της Πρωτεύουσας

Η πρώτη πηγή της εμπειρικής παρουσιάσής μας είναι η μελέτη σχετικά με τους τρόπους ζωής των ζευγαριών της Αθήνας, με βάση τα δεδομένα ευρύτερης έρευνας που έγινε στις αρχές της δεκαετίας του '80, σε δείγμα 1.924 παντρεμένων γυναικών, 15-44, χρόνων που ζούσαν στην περιοχή της Πρωτεύουσας. Η ανάλυσή μας θα περιοριστεί σε αποτελέσματα σχετικά με τον καταμερισμό των οικιακών εργασιών ανάμεσα στους δυο συζύγους (με βάση τις απαντήσεις της συζύγου) και στην επίδραση των κοινωνικο-οικονομικών χαρακτηριστικών ως προς το βαθμό συμμετοχής των ανδρών²².

Όπως γνωρίζουμε, οι οικιακές εργασίες είναι πολλές και ποικίλες. Προκειμένου να ελεγχθεί η συμμετοχή των αθηναίων συζύγων σ'αυτές ζητήθηκε από τις γυναίκες του δείγματος να διευκρινίσουν ποιες δουλειές πραγματοποιεί ο σύζυγός τους στο σπίτι σε τακτική βάση και ποιες όχι²³. Οι δουλειές αυτές ήταν οι εξής:

Είδος οικιακών εργασιών	Ποσοστό συμμετοχής του συζύγου
Ψώνια	56,8%
Πλύσιμο πιάτων	12,7%
Μαγείρεμα	17,4%
Καθάρισμα σπιτιού	14,1%
Σιδέρωμα ρούχων	5,7%
Παραμονή στο σπίτι για φροντίδα άρρωστου παιδιού	35,4%
Άλλαγμα του μωρού	19,3%

Η συμμετοχή του αθηναίου συζύγου στις οικιακές εργασίες, όπως διαπιστώνουμε, είναι ασήμαντη, και μόνο στα ψώνια φαίνεται να συμμετέχουν περισσότεροι από τους μισούς. Με βάση τις απαντήσεις που δόθηκαν για τις καθαρά οικιακές εργασίες –με εξαίρεση, δηλαδή, τις εργασίες που αφορούν τη φροντίδα των παιδιών²⁴– διαμορφώσαμε μια καινούρια μεταβλητή που αναφέρεται πλέον στον αριθμό και όχι στο είδος των οικιακών εργασιών που πραγματοποιεί ο σύζυγος σε τακτική

22. Για περισσότερες λεπτομέρειες σχετικά με τη μεθοδολογία της έρευνας βλ. Χ. Συμεωνίδου κ.ά. (1992), *Κοινωνικο-οικονομικοί προσδιοριστικοί παράγοντες της γονιμότητας*, Τόμος Ι, Αποτελέσματα για την Περιοχή Πρωτεύουσας, Αθήνα, ΕΚΚΕ.

23. Βλ. Λ. Μαρατού-Αλιπράντη (1995), *Η οικογένεια στην Αθήνα: Οικογενειακά πρότυπα και συζυγικές πρακτικές*, Αθήνα, ΕΚΚΕ.

24. Οι δυο οικιακές εργασίες που αναφέρονται στη φροντίδα των παιδιών, το «άλλαγμα του μωρού» και η «φροντίδα του άρρωστου παιδιού», δε συμπεριλήφθηκαν στη διαμόρφωση του δείκτη, γιατί δεν αφορούν το σύνολο των συζύγων.

βάση. Ας σημειωθεί, εξάλλου, ότι αφήσαμε σε ξεχωριστή κατηγορία την εργασία που αναφέρεται στα καθημερινά «ψώνια», γιατί θεωρούμε ότι αυτή αποτελεί εργασία που πραγματοποιείται παραδοσιακά από τον έλληνα σύζυγο και δεν εκφράζει, κατά τεκμήριο, καινοτόμο συμπεριφορά.

Έτσι, με το συνδυασμό αυτό οδηγούμαστε σε τέσσερις κατηγορίες ζευγαριών:

1. Ζευγάρια που ο σύζυγος δεν πραγματοποιεί καμιά οικιακή εργασία (40%).
2. Ζευγάρια που ο σύζυγος πραγματοποιεί μόνο τα ψώνια (33%).
3. Ζευγάρια που ο σύζυγος πραγματοποιεί 1 ή 2 οικιακές εργασίες (21%).
4. Ζευγάρια που ο σύζυγος πραγματοποιεί 3 ή περισσότερες οικιακές εργασίες (6%).

Βλέπουμε, λοιπόν, ότι 40% από τους αθηναίους συζύγους δεν πραγματοποιεί καμιά οικιακή εργασία, ενώ το ένα τρίτο από αυτούς ασχολείται μόνο με τα ψώνια. Από τις καθαρά οικιακές εργασίες, το ένα πέμπτο (21%) των συζύγων πραγματοποιεί μία ή δύο οικιακές εργασίες, ενώ μόλις 6% τρεις ή περισσότερες.

Ελέγχοντας το βαθμό συμμετοχής των συζύγων με διάφορες κοινωνικοοικονομικές μεταβλητές βλέπουμε κατ' αρχήν ότι διαφοροποιείται ανάλογα με την ηλικία και το επίπεδο εκπαίδευσης των ανδρών. Αναλυτικότερα, οι μισοί από τους αθηναίους συζύγους που ανήκουν στην ομάδα των μεγαλύτερης ηλικίας, είναι, δηλαδή, πάνω από 40 χρονών και έχουν λιγότερη μόρφωση, δεν ασχολούνται με καμιά οικιακή εργασία (49,4%), ενώ ελάχιστοι κάνουν κάποιες εργασίες (3+: 4%). Αντίθετα, στην ομάδα των νεότερων (<40 χρονών) και πιο μορφωμένων ανδρών συναντούμε το υψηλότερο ποσοστό συζύγων που πραγματοποιούν πάνω από 3 οικιακές εργασίες καθημερινά (12%) και μόνον ένας στους τρεις δεν αναλαμβάνει καμιά εργασία (31,5%) (Πίνακας 1).

Η επαγγελματική θέση του συζύγου διαφοροποιεί τις συζυγικές πρακτικές. Προηγούνται οι σύζυγοι που είναι υπάλληλοι γραφείου, ενώ ακολουθούν τα ανώτερα στελέχη, οι οποίοι κάνουν πιο συχνά πάνω από 3 εργασίες καθημερινά (12% και 9% αντίστοιχα). Στις άλλες δυο κατηγορίες (έμποροι-πωλητές και εργάτες-υπηρεσίες) η συμμετοχή των συζύγων μειώνεται σημαντικά και είναι πολύ περιορισμένη (3+: 5% περίπου) (Πίνακας 1).

Η επαγγελματική απασχόληση των γυναικών, αν και αποτελεί ένα βασικό δείκτη για την επισημάνση της έντασης της επαγγελματικής και οικογενειακής δέσμευσης αυτών, όπως ήδη αναφέραμε, εντούτοις δεν μας επιτρέπει να έχουμε μια σαφή και ολοκληρωμένη εικόνα για το τι ακριβώς συμβαίνει σε σχέση με τις οικογενειακές τους υποχρεώσεις. Πάντως, και ανάμεσα στα ζευγάρια της Αθήνας, η ανδρική παρουσία στον οικιακό τομέα είναι λίγο πιο σημαντική στις περιπτώσεις που η γυναίκα εργάζεται έξω από το σπίτι. Όπως διαπιστώνουμε, στο πλαίσιο της αθηναϊκής οικογένειας, ο οικιακός τομέας, ακόμη κι όταν η γυναίκα εργάζεται, ανήκει στην γυναίκα, η οποία αναλαμβάνει πάντα το μεγαλύτερο μέρος των οικιακών εργασιών (Πίνακας 1).

ΠΙΝΑΚΑΣ 1
Αριθμός οικιακών εργασιών που πραγματοποιεί ο σύζυγος με διάφορες μεταβλητές ελέγχου (% στην οριζόντια γραμμή).

	0 εργασία	Ψώνια μόνο	1-2 εργασίες	3+ εργασίες	
Α. Ηλικία και επίπεδο εκπαίδευσης των ανδρών					
	%	%	%	%	N=
<40 χρ. Εκπαίδευση-	39,6	33,6	21,7	5,1	711
<40 χρ. Εκπαίδευση+	31,5	31,0	25,9	11,6	464
>40 χρ. Εκπαίδευση-	49,4	31,7	14,9	4,0	429
>40 χρ. Εκπαίδευση+	39,7	35,3	19,7	5,3	320
Σύνολο	39,9	32,8	20,8	6,5	
N=	767	632	401	124	1924
Γ. Επαγγελματική κατηγορία των συζύγων					
Ελ. Επαγ./Ανώτ. σελ.	32,6	35,4	23,5	8,5	469
Υπάλληλοι γραφείου	32,3	29,9	25,6	12,2	164
Έμποροι/Πωλητές	41,8	31,8	20,1	6,3	239
Εργάτες/Υπηρεσίες	43,8	32,4	19,1	4,7	1052
Σύνολο	39,9	32,8	20,8	6,5	
N=	767	632	401	124	1924
Δ. Εργασιακή κατάσταση των γυναικών					
Εργάζεται τώρα	31,8	30,7	27,5	10,0	677
Δεν εργάζεται τώρα	44,3	34,0	17,2	4,6	1247
Σύνολο	39,9	32,8	20,8	6,5	
N=	767	632	401	124	1924

Όσον αφορά τα καθημερινά ψώνια, βλέπουμε ότι το ποσοστό των συζύγων που ασχολείται με αυτή μόνο την εργασία δε διαφοροποιείται και κυμαίνεται στα ίδια επίπεδα (γύρω στο 30%), ανεξάρτητα από την ηλικία, το επίπεδο εκπαίδευσης, την επαγγελματική κατηγορία των συζύγων, καθώς και την εργασιακή κατάσταση των γυναικών.

Ακόμη, προκειμένου να δούμε τις νοοτροπίες των γυναικών στο θέμα της ανδρικής συμμετοχής στον οικιακό τομέα, τις ρωτήσαμε αν θεωρούν κάτι τέτοιο φυσιολογικό. Όπως φάνηκε, οι περισσότερες παντρεμένες γυναίκες της Αθήνας πιστεύουν, ότι «είναι φυσιολογικό ο σύζυγος να βοηθάει τη γυναίκα του στις δουλειές του σπιτιού». Αυτό που είναι χαρακτηριστικό είναι ότι αυτές που δέχονται τη μικρότερη βοήθεια εκφράζονται και περισσότερο αρνητικά σχετικά με τη συμμετοχή του άνδρα. Έτσι, στην κατηγορία των ζευγαριών που ο σύζυγος δεν πραγματοποιεί «καμιά εργασία», έχουν απαντήσει: Ναι: 63% και Όχι: 14%, Εξαρτάται: 23,5%· αντίθετα, στην κατηγορία που ο σύζυγος πραγματοποιεί «4 ή περισσότερες εργασίες», η πλειονό-

της των γυναικών εκφράζεται θετικά (90%) για την ανδρική συμμετοχή (Πίνακας 2).

ΠΙΝΑΚΑΣ 2
«Είναι φυσιολογικό ο σύζυγος να βοηθάει τη γυναίκα του στις δουλειές του σπιτιού;» (% στη στήλη)

Γνώμη	Αριθμός οικιακών εργασιών							
	0 %	1 %	2 %	3 %	4 %	5 %	6 %	7 %
Ναι	62,7	68,6	79,2	87,7	93,6	96,8	100,0	100,0
Όχι	13,8	9,3	5,0	2,9	0,7	1,6	-	-
Εξαρτάται	23,5	22,1	15,8	9,4	5,7	1,6	-	-
Σύνολο	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Όπως είδαμε, οι παντρεμένες γυναίκες της Αθήνας ασχολούνται με τον κύριο όγκο των οικιακών εργασιών, της καθαριότητας, της προετοιμασίας των φαγητών, κάνουν τα ψώνια, φροντίζουν τα παιδιά και συχνά και άλλα εξαρτώμενα μέλη και αυτή η συνεισφορά τους στο σπίτι δεν φαίνεται να θέτει το ζήτημα των σχέσεων εξουσίας/υποταγής στο πλαίσιο της οικογένειας εφόσον οι γυναίκες ελέγχουν τα της οικογένειας, τον οικιακό χώρο που θεωρούν ότι τους ανήκει.

2. Έρευνα στην περιοχή του Πειραιά

Η δεύτερη πηγή δεδομένων αποτελεί μια μελέτη που πραγματοποιήθηκε από το ΕΚΚΕ στην περιοχή του Πειραιά, σε δείγμα 800 ατόμων, στα τέλη της δεκαετίας του '80. Οι ερωτώμενοι ήταν 20-59 χρόνων, ενώ βασική προϋπόθεση για την επιλογή τους ήταν να υπάρχει παιδί στο νοικοκυριό. Στα πλαίσια αυτής της παρουσίασης περιορίσαμε το δείγμα μας μόνο στα ζευγάρια με παιδιά, δεν περιλήφθηκαν, δηλαδή, οι 34 περιπτώσεις ανδρών και γυναικών που ζούσαν μόνοι με παιδιά²⁵.

Με βάση τα δεδομένα της έρευνας θελήσαμε να απαντήσουμε σε κάποια ερωτήματα αναφορικά με τις ιδιαιτερότητες στη λειτουργία του ζεύγους και τα μοντέλα οικογένειας σε σχέση με την προέλευση των συζύγων, δηλαδή αν είναι εσωτερικοί μετανάστες ή όχι και την παρουσία συγγενικών προσώπων, και συγκεκριμένα των γονέων των δυο συζύγων στον τόπο κατοικίας του ζευγαριού.

Διερευνήσαμε, λοιπόν, σε ποιο βαθμό η εσωτερική μετανάστευση επηρέασε την λειτουργία των ζευγαριών και εάν η μετακίνηση και η απομάκρυνση –για τους εσωτερικούς μετανάστες– από τα οικογενειακά δίκτυα συνετέλεσε σε μια περισσότε-

25. Βλ. σχετικά με τη μεθοδολογία της έρευνας: O. Benoit-Guilbot, A. Μαράτου-Αλιπράντη, Β. Παπλιάκου, Ε. Σορώκος, Ε. Τσανίρα και Α. Χατζηγιάννη (1998), *Διαδικασίες κοινωνικού μετασχηματισμού στον Πειραιά: Μετακινήσεις, Οικογένεια, Εργασία*, Αθήνα, ΕΚΚΕ.

ρο ισότιμη κατανομή των οικιακών εργασιών, σε ένα πιο σύγχρονο συζυγικό μοντέλο στο πλαίσιο της οικογενειακής ζωής.

Για να εντοπιστούν οι τάσεις που επικρατούν ως προς τις εσωτερικές δομές διαχωρίσαμε τα ζευγάρια του δείγματος σε παραδοσιακά και πιο σύγχρονα με βάση μεταβλητές που αναφέρονται στους ρόλους των δυο φύλων. Οι μεταβλητές που χρησιμοποιήθηκαν είναι συγκεκριμένα ο τρόπος καταμερισμού των οικιακών ρόλων στο πλαίσιο της οικογενειακής ζωής και η θέση της γυναίκας-συζύγου στην αγορά εργασίας – αν εργάζεται δηλαδή ή όχι.

Όπως φάνηκε, η πλειονότητα των ζευγαριών (80%) στον Πειραιά περιλαμβάνεται στο «παραδοσιακό συζυγικό μοντέλο», όπου η γυναίκα δεν εργάζεται και ασχολείται αποκλειστικά με τις οικιακές εργασίες, ενώ μόνο ο άνδρας έχει εξωοικιακή απασχόληση και δε συμμετέχει στις οικιακές εργασίες. Αντίθετα, μόλις σε 20% από τα ζευγάρια συναντάται ο πιο σύγχρονος τρόπος ζωής, όπου δηλαδή και οι δυο σύζυγοι εργάζονται, ενώ ο άνδρας συμμετέχει λίγο ή πολύ στις καθημερινές οικιακές εργασίες.

Κατ' αρχήν και στην περίπτωση του Πειραιά, η εσωτερική λειτουργία και δομή των συζυγικών σχέσεων επηρεάζεται από το πολιτισμικό επίπεδο των ερωτωμένων. Έτσι, όσο υψηλότερο είναι το επίπεδο εκπαίδευσης των συζύγων, τόσο πιο συχνά οι σύζυγοι περιλαμβάνονται στο σύγχρονο μοντέλο όπου και οι δύο εργάζονται και ο άνδρας συμμετέχει στις οικιακές εργασίες στο πλαίσιο της καθημερινής ζωής. Συγκεκριμένα, οι σύζυγοι αναπτύσσουν πιο ισότιμες σχέσεις στις περιπτώσεις που έχουν ανώτερη-ανώτατη εκπαίδευση (71% έναντι 88% στην κατηγορία του Δημοτικού) (Πίνακας 3).

ΠΙΝΑΚΑΣ 3
Συζυγικά μοντέλα ανάλογα με το επίπεδο εκπαίδευσης
των ερωτώμενων-συζύγων (% στη γραμμή)

Επίπεδο εκπαίδευσης	Συζυγικά μοντέλα					
	Παραδοσιακό συζ. μοντέλο		Σύγχρονο συζ. μοντέλο		Σύνολο	
	N=	%	N=	%	N=	%
Δημοτικό	349	87,9	48	12,1	397	53,6
Γυμνάσιο	83	78,3	23	21,7	106	14,3
Τουλάχιστον Λύκειο	168	70,9	69	29,1	237	32,1
Σύνολο	600	81,1	140	18,9	740	100,0

ΠΙΝΑΚΑΣ 4
 Συζυγικά μοντέλα ανάλογα με τον τόπο προέλευσης
 των συζύγων (% στη γραμμή)

Τόπος προέλευσης των δύο συζύγων	Συζυγικά μοντέλα					
	Παραδοσιακό συζ. μοντέλο N= %		Σύγχρονο συζ. μοντέλο N= %		Σύνολο N= %	
Και οι δύο εσωτερικοί μετανάστες	141	81,5	32	18,5	173	23,4
Ο ένας από την περ. Πρωτεύουσας, ο άλλος εσωτ. μετανάστης	211	78,7	57	21,3	268	36,2
Και οι δύο από την περιοχή Πρωτεύουσας	248	82,9	51	17,1	299	40,4
Σύνολο	600	81,1	140	18,9	740	100,0

Σε σχέση, όμως, με τον τόπο προέλευσης των δυο συζύγων παρατηρούμε ότι όσον αφορά το παραδοσιακό ή το μοντέρνο συζυγικό μοντέλο δεν υπάρχει καμιά ουσιαστική διαφοροποίηση μεταξύ των ζευγαριών που οι σύζυγοι δεν έχουν αλλάξει τόπο κατοικίας και αυτών που και οι δυο σύζυγοι είναι εσωτερικοί μετανάστες. Το γεγονός, δηλαδή, ότι οι πρώτοι έζησαν το μεγαλύτερο μέρος της ζωής τους σε αστικό περιβάλλον δε συνεπάγεται και την υιοθέτηση πιο σύγχρονων αντιλήψεων και δεν προδιαγράφει τις συμπεριφορές των συζύγων μέσα στο σπίτι (Πίνακας 4).

Ωστόσο, η παρουσία/απουσία της οικογένειας –η γεωγραφική απόσταση– φαίνεται να επηρεάζει και να προσδιορίζει τα μοντέλα οικογένειας στον Πειραιά. Αν και σε όλες τις περιπτώσεις υπερτερεί το παραδοσιακό μοντέλο, δηλαδή και ανάμεσα στους ερωτωμένους που έχουν κοντά τους γονείς τους –στο ίδιο οίκημα, στην ίδια γειτονιά ή περιοχή– και ανάμεσα σ' αυτούς που οι γονείς μένουν μακριά (εκτός Αθηνών), το παραδοσιακό σχήμα αυξάνεται ανάμεσα στα ζευγάρια που οι γονείς τους μένουν μακριά (εκτός Αθηνών (Πίνακας 5)).

Βλέπουμε, λοιπόν, ότι οι πρακτικές και οι συμπεριφορές δε διαφοροποιούνται σε σχέση με τον τόπο προέλευσης των δυο συζύγων και τον τόπο κατοικίας των γονέων τους. Αν και γενικά η παρουσία και η συμπάρσταση της οικογένειας σε θέματα της καθημερινότητας, όπως έχει υποστηριχτεί, αποτελεί αρνητικό παράγοντα για την πιο ουσιαστική συμμετοχή του άνδρα στις οικιακές εργασίες και τη μεγαλύτερη ισότητα στην καθημερινή ζωή, δε φαίνεται να διαφοροποιεί τις συμπεριφο-

ρές των συζύγων. Αντίθετα, ανάμεσα στα ζευγάρια που οι γονείς τους μένουν μακριά, το παραδοσιακό μοντέλο συναντάται περισσότερο συχνά (86,7% έναντι 77% στους υπολοίπους). Αυτό πιθανόν συνδέεται με τις πρακτικές και τις διαδικασίες εγκατάστασης στον αστικό χώρο. Όπως έχει επισημανθεί, για τον Έλληνα η μετανάστευση-μετακίνηση από το χωριό στην πόλη δε σημαίνει «σπάσιμο» των κοινωνικών του δικτύων. Αντίθετα, σε πολλές περιπτώσεις έχουμε «μεταφορά» και ανασύσταση των οικογενειακών και κοινωνικών του δικτύων από τον τόπο καταγωγής στον τόπο εγκατάστασης, λόγω της παράλληλης μετανάστευσης και άλλων μελών της οικογένειας αλλά και άλλων στενών συγγενών που εγκαθίστανται στην ίδια γειτονιά²⁶.

Οι πιο πάνω διαπιστώσεις συνδέονται αναμφίβολα με τον ιδιαίτερο ρόλο της οικογένειας και των στενών συγγενών στο πλαίσιο της ελληνικής κοινωνίας, γεγονός που επηρεάζει τις σχέσεις και τις πρακτικές μέσα στο σπίτι συντελώντας έτσι στην αναπαραγωγή παραδοσιακών προτύπων.

ΠΙΝΑΚΑΣ 5

Συζυγικά μοντέλα ανάλογα με τον τόπο κατοικίας των οικογενειών καταγωγής (γονέων και πεθερικών) των συζύγων (% στη γραμμή)

Τόπος κατοικίας	Άνδρες		Γυναίκες		Σύνολο N= %
	Παραδοσιακό συζ. μοντέλο N= %	Σύγχρονο συζ. μοντέλο N= %	Παραδοσιακό συζ. μοντέλο N= %	Σύγχρονο συζ. μοντέλο N= %	
Τουλάχιστον ο ένας κοντά*	141 77,9	40 22,1	171 84,7	31 15,3	173 23,4
Τουλάχιστον ο ένας στην περιοχή της Πρωτεύουσας	51 77,3	15 22,7	60 75,9	19 24,1	268 36,2
Τουλάχιστον ο ένας ή και οι δύο εκτός Αθηνών	91 86,7	14 13,3	86 80,4	21 19,6	299 40,4
Σύνολο	283 80,4	69 19,6	317 81,7	71 18,3	740 100,0

* Μαζί, ίδια γειτονιά ή συνοικία ή στην ευρύτερη περιοχή του Πειραιά.

** Σε 119 περιπτώσεις οι γονείς δε ζουν.

Η σημαντική παρουσία του μη ισότιμου μοντέλου ανάμεσα στα παντρεμένα ζευγάρια στον αστικό χώρο που διαπιστώσαμε και σε μεγάλο βαθμό η επικράτηση του οικογενειακού προτύπου της πρώτης βιομηχανικής εποχής, δηλαδή του άντρα που συντηρεί την οικογένεια και της γυναίκας που φροντίζει την οικογένεια, σχετίζεται με τις αξίες και τη δομή της ελληνικής οικογένειας. Επίσης, συνδέεται με τον ιδιαίτερο χαρακτήρα της γυναικείας ταυτότητας και τα κυρίαρχα στοιχεία για τον ιδεατό τύπο γυναίκας στο πλαίσιο της ελληνικής κοινωνικής δομής.

Όπως έχει υποστηριχτεί, το γυναικείο πρότυπο δεν αφορά ένα πρότυπο υποταγής, αδυναμίας, έλλειψης πρωτοβουλίας, που στηρίζεται και καθοδηγείται από τον ανδρικό περίγυρο. Αντίθετα, η γυναίκα-νοικοκυρά είναι μια γυναίκα δυναμική, αποτελεσματική, εφευρετική, «καπάτσα», που στηρίζει και διοχετεύει όλη τη ζωτικότητα της και το δυναμισμό της στη εξυπηρέτηση των μελών της οικογένειας προς όφελος των άλλων, ενώ αγωνίζεται και κατευθύνει τις τύχες των παιδιών της²⁷.

Αυτός, λοιπόν, ακριβώς ο ιδιαίτερος χαρακτήρας της γυναικείας συνεισφοράς, απαραίτητος για το σύνολο της οικογένειας, αν και από τη μια μεριά αναπαράγει την ανισότητα και τις παραδοσιακές δομές στις σχέσεις των δυο φύλων προσδιορίζοντας μέχρι σήμερα τις συζυγικές πρακτικές μέσα στο σπίτι, από την άλλη μεριά, κατά την άποψή μου, δε δημιουργεί προβλήματα και σχέσεις υποταγής ούτε συνεπάγεται εξουσιαστικές δομές, εφόσον οι γυναίκες ελέγχουν τα του οίκου και έχουν ένα διαφορετικό-διευρυμένο ρόλο στο πλαίσιο της οικογενειακής ζωής.

Συμπέρασμα

Όπως είδαμε, οι αλλαγές στις οικογενειακές δομές και στους ρόλους των ανδρών και των γυναικών μέσα και έξω από το σπίτι συνδέονται άμεσα με τις διαδικασίες εκβιομηχάνισης, την επικράτηση σύγχρονων καταναλωτικών προτύπων που επιβάλλουν πλέον την ύπαρξη δυο μισθών σε κάθε νοικοκυριό και γενικότερα με τον εκσυγχρονισμό. Από τη δεκαετία του '60 ξεκινάει μια μικρή επανάσταση, όπου οι γυναίκες, όμως, εργάζονται περισσότερο για να αντεπεξέλθουν στο διπλό τους ρόλο και παραμένουν το κατ' εξοχήν συνεκτικό στοιχείο μιας λεπτής ισορροπίας στη σχέση οικογένεια-εργασία.

Πάντως, όπως έχει επισημανθεί διεθνώς, η μετάβαση από το «συζυγικό τύπο οικογένειας» στο «συντροφικό», όπου όλες οι ευθύνες και οι υποχρεώσεις θα επιβαρύνουν εξίσου τους άνδρες και τις γυναίκες, δεν έχει ακόμη ολοκληρωθεί.

Στη χώρα μας, στην εικοσαετία 1971-1991, ο αριθμός του γυναικείου εργατικού δυναμικού αυξάνεται σημαντικά, τάση που ακολουθεί και το μορφωτικό επίπεδο, ενώ μια σειρά από θεσμικές αλλαγές βελτιώνουν τυπικά τη θέση της στην οικο-

27. Βλ. Χρ. Ιγγλέση (1994), *Πρόσωπα γυναικών, Προσωπεία συνείδησης*, Αθήνα, Οδυσσέας· Μ. Παντελίδου-Μαλούτα (1995), «Πολιτική ταυτότητα, γυναικεία υποκειμενικότητα και δημοκρατία» στο *Κοινωνία και Πολιτική*, Αθήνα, Θεμέλιο, σσ. 338-362.

γένεια και στον εργασιακό χώρο. Οι παράγοντες αυτοί αποτελούν μια σε πρώτη φάση αρχή για την αναγνώριση των γυναικών στη δημόσια σφαίρα και τον επαναπροσδιορισμό των κοινωνικών ρόλων, ενώ αναπόφευκτα σηματοδοτούν τις επιλογές και τους τρόπους ζωής των οικογενειών, επιφέροντας αλλαγές και στις διαπροσωπικές σχέσεις.

Ωστόσο, οι εξελίξεις αυτές, όπως φαίνεται, διαφοροποιούν ελάχιστα την παραδοσιακή δομή της σχέσης δημόσιος-ιδιωτικός χώρος. Αν και τα εμπειρικά δεδομένα που παρουσιάσαμε δε μας επιτρέπουν γενικεύσεις ούτε μια ολοκληρωμένη προσέγγιση της δυναμικής εξέλιξης των συζυγικών ανταλλαγών, μας αποκαλύπτουν κάποιες τάσεις και ιδιαιτερότητες στο πλαίσιο της ελληνικής οικογένειας. Όπως φάνηκε, στο πλαίσιο της καθημερινής ζωής, ο άνδρας ουσιαστικά δεν αναλαμβάνει παρά ελάχιστα καθήκοντα και το παραδοσιακό μοντέλο οικογένειας με συμπληρωματικούς συζυγικούς ρόλους επικρατεί σε μεγάλο βαθμό χωρίς αυτό, όμως, να δημιουργεί εντάσεις και αυταρχικές δομές, όπως αλλού, ενώ αντανακλά τον ιδιαίτερο χαρακτήρα της γυναικείας ταυτότητας.

Εξάλλου, η ανδρική συμμετοχή στον οικιακό χώρο γίνεται ολοένα και πιο ουσιαστική ιδιαίτερα ανάμεσα στους πιο νέους συζύγους, στους πιο μορφωμένους και στα ζευγάρια που οι γυναίκες είναι ενταγμένες στην παραγωγική διαδικασία. Αντίθετα, η γεωγραφική εγγύτητα και η παρουσία των στενών συγγενών φάνηκε ότι αποτελεί ανασταλτικό παράγοντα στην υιοθέτηση περισσότερο ισότιμων σχέσεων στον οικιακό τομέα.

Η σημαντική παρουσία του παραδοσιακού μοντέλου στη χώρα μας δε συνεπάγεται, ωστόσο, εξουσιαστικές δομές και σχέσεις υποταγής των γυναικών στους άνδρες, αλλά συνδέεται με τον ιδιαίτερο ρόλο της γυναικείας ταυτότητας που μέχρι σήμερα προσδιορίζει τις σχέσεις και πρακτικές μέσα στο σπίτι και εντάσσεται σ' ένα ευρύτερο οικογενειακό προγραμματισμό.

Η ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑ ΣΤΑ ΠΛΑΙΣΙΑ ΤΗΣ ΝΕΑΣ ΕΥΡΩΠΑΪΚΗΣ ΠΡΑΓΜΑΤΙΚΟΤΗΤΑΣ

Ιδιαιτερότητες της ελληνικής οικογένειας

Χριστίνα Νόβα-Καλτσούνη, αναπλ. καθηγήτρια Πανεπιστημίου Πατρών

1. Εισαγωγικά

Το σημαντικότερο πρόβλημα, που αντιμετωπίζει κανείς προσεγγίζοντας το θεσμό της οικογένειας, είναι η εννοιολογική οριοθέτηση. Τι εννοούμε ακριβώς με τον όρο «οικογένεια»; Μπορεί ο όρος αυτός να έχει ακόμη και σήμερα το ίδιο περιεχόμενο που είχε στην προβιομηχανική-αγροτική κοινωνία ή αργότερα στη βιομηχανική;

Μπορούμε, δηλαδή, να αποδώσουμε με την ίδια έννοια τρόπους οργάνωσης της ιδιωτικής ζωής, όπως τους συναντούμε σε διαφορετικές εποχές και σε διαφορετικούς πολιτισμούς; Ποιες αντιλήψεις περί οικογένειας αποκαλύπτει και τι συνεπάγεται για την επιστημονική προσέγγιση και ανάλυση του θεσμού η χωρίς διάκριση χρήση του όρου «οικογένεια»;

Στην κοινωνιολογία χρησιμοποιείται ο όρος «οικογένεια» σχεδόν αδιάκριτα, αποδίδοντας κυρίως ένα σχήμα που αποτελείται από γονείς και παιδιά, χωρίς τις περισσότερες φορές να λαμβάνονται υπόψη κοινωνικοοικονομικές ιδιαιτερότητες, που προσδιορίζουν τη μορφή και λειτουργία του. Χρησιμοποιείται, δηλαδή, ο όρος «οικογένεια» ως όρος γενικής ισχύος και με διαχρονική διάσταση¹, ενώ είναι αμφίβολο αν το σχήμα γονείς-παιδιά, που είναι κυρίαρχο στη βιομηχανική κοινωνία και λειτουργεί ως πρότυπο, απαντάται σε όλες τις εποχές και σ' όλους τους πολιτισμούς.

Σήμερα είναι πλέον σαφές ότι δεν μπορεί να γίνεται λόγος για την «οικογένεια»

1. Η χρήση γενικών εννοιολογικών κατηγοριών είναι προϊόν της προσπάθειας της κοινωνιολογίας να διατυπώσει μια γενική θεωρία κοινωνικής οργάνωσης, που θα μπορούσε να ισχύει σε κάθε περίπτωση, χωρίς να υπεισέρχεται σε αναλύσεις διαφορετικών μορφών κοινωνικής συμβίωσης.

Αυτή ακριβώς η αναγκαιότητα επιβάλλει και την αφαίρεση, τη γενίκευση και την αποστασιοποίηση από την Ιστορία. Στην προκειμένη περίπτωση θα ήταν λάθος να συναχθεί το συμπέρασμα ότι θα έπρεπε να παρατηθούμε εντελώς από τη χρήση του όρου «οικογένεια» όταν αναφερόμαστε στις προβιομηχανικές-προκαπιταλιστικές κοινωνίες. Αντίθετα, κάτι τέτοιο θα ήταν ιδιαίτερα δύσκολο σε μια επιστημονική εργασία. Τέτοιες γενικές κατηγορίες συμβάλλουν θετικά στη σύγκριση τυπικά όμοιων φαινομένων που απαντώνται σε διαφορετικούς κοινωνικούς σχηματισμούς και στον εντοπισμό ιδιαίτεροτήτων μεταξύ φαινομένων και κοινωνικών μορφωμάτων.